

ΑΙ ΔΥΟ ΨΗΦΙΔΩΤΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑΙ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ

(Π ί ν . 16 — 18)

Τὴν ζωγραφικὴν εἰς τὴν ἠρειπωμένην Νικόπολιν ἀντιπροσωπεύουν, ὅπως εἶναι γνωστόν, τὰ ψηφιδωτὰ μόνον δάπεδα τῶν βασιλικῶν τῆς ¹. Ταῦτα κοσμοῦνται μὲ γεωμετρικὰ καὶ φυτικὰ θέματα, μὲ εἰκόνας ζώων καὶ μὲ σκηνὰς κυνηγίου. Μόνον εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Δουμετίου ὑπάρχει μία ἀπὸ πολλοῦ ἤδη γνωστῆ σύνθεσις, εἰς τὴν ὁποίαν εἰκονίζονται δύο πολεμισταὶ ὀλόσωμοι ². Ἄν αἱ δύο αὐταὶ μορφαὶ παριστάνουν ἁγίους ἢ δωρητὰς δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ἐξακριβωθῇ, διότι ἀπὸ τὴν μεταξὺ αὐτῶν μακρὰν ἐπιγραφὴν σφύζονται δύο μόνον λέξεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας, ὡς εἶναι εὐνόητον, οὐδὲν θετικὸν συμπέρασμα δύναται νὰ ἐξαχθῇ.

Ἰδιαιτέραν ὅμως σημασίαν παρουσιάζουν αἱ δύο ψηφιδωταὶ προτομαὶ ἐντὸς κύκλων, αἱ ἀνευρεθεῖσαι τὸ 1937 κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς μεγάλης βασιλικῆς Β, τῆς λεγομένης τοῦ Ἀλκίσωνος. Αὐταὶ εἶναι αἱ μόναι, πού δὲν ἀποτελοῦν μέρος ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Εἶναι προσκολλημέναι εἰς τὴν πλευρὰν μαρμαρίνου κυλινδρικοῦ βάρθρου ἀγάλματος μὲ ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνάγλυφα, μέρος τῶν ὁποίων ἀπεξέστη, διὰ νὰ προσαρμοσθῇ τὸ ψηφιδωτὸν μὲ τὰς δύο προτομάς. Τὸ ρωμαϊκὸν αὐτὸ βάρθρον κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς βασιλικῆς ἐχρησιμοποιήθη ὡς δάπεδον τοῦ ἄμβωνος ³.

Τῶν δύο τούτων προτομῶν ἀπεικόνισιν καὶ λεπτομερεστάτην περιγραφὴν ἐδημοσίευσεν τὸ 1953 ὁ ἀνευρὼν αὐτὰς ἀείμνηστος Γ. Σωτηρίου ⁴ (Π ί ν . 16). Τὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὁποία εἶχε καταλήξει ἡ μελέτη ἐκείνη, ἦσαν τὰ ἑξῆς : α) Αἱ δύο προτομαὶ εἰκονίζουσι γυναῖκα (ἀριστερὰ) καὶ ἄνδρα (δεξιὰ). β) Τὸ ζεῦγος τοῦτο εἶναι πιθανῶς οἱ χορηγοὶ τῆς διακοσμῆσεως τοῦ ναοῦ. γ) Αἱ προσωπογραφίαι ἀνήκουν εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, καθ' ὅσον ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον προσκτίσματος δεξιὰ τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς ἀναφέρει τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀλκίσωνα, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος τὸ 451 εἰς τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος.

Εἰς τὸν μελετῶντα ὅμως τὰς δύο αὐτὰς ψηφιδωτὰς προτομάς γεννῶνται πολλὰ ἐρωτήματα. Καί, κατὰ πρῶτον λόγον, αἱ δύο αὐταὶ προσωπογραφίαι εἰκονίζουσι συζύγους; Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴν θὰ προεκάλει ἰδιαιτέραν ὄλως ἐντύπωσιν τὸ γεγονός, ὅτι μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν οὐδεμία συνθετικὴ σχέσις ὑπάρχει. Ἡ πρὸς ἀριστερὰ μορφή ἀποστρέφει πρᾶγματι τὸ πρόσωπον ἀπὸ τὴν πρὸς δεξιὰ. Αἱ δύο δηλαδὴ μορφαὶ δίδουσι τὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν θεατὴν, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἄσχετοι μεταξὺ τῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν θὰ συνέβαινεν ἂν ἐπρόκειτο περὶ δύο συζύγων, ὅπως δύναται τις νὰ πεισθῇ, ἂν ρίψῃ ἐν βλέμμα εἰς ἀναλόγους παραστάσεις συζύγων ἐπὶ συγχρόνων περίπου πρὸς τὸ ψηφι-

1. Περὶ τούτων βλ. κυρίως τὴν μελέτην τοῦ E. Kitzinger ἐν *Dumbarton Oaks Papers*, 6 (1951) 83 κ.έ. ὅπου ὅλη ἡ προγενεστέρη βιβλιογραφία.

2. Ἀ. Φιλαδελφεὺς εἰς τὴν ΑΕ 1916, σ. 72, εἰκ. 28, 29. Kitzinger, ἔ.ά. 94 κ.έ. 115, σημ. 142. Βλ. αὐτόθι καὶ εἰκ. 20.

3. Βλ. ΠΑΕ 1937, σ. 80 - 81, εἰκ. 5 - 7.

4. Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 23 (Κανίσκιον Φαίδωνι Κουκουλέ), 1953, 519 κ.έ.

δωτὸν τῆς Νικοπόλεως παραστάσεων εἰς σαρκοφάγους⁵ καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τέχνης⁶. Οὕτω νομίζω βέβαιον ὅτι εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ψηφιδωτὸν πρόκειται περὶ δύο ἀνεξαρτήτων μεταξὺ των προσωπογραφιῶν.

Ἄλλὰ, ἡ ἀριστερά, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, μορφή τοῦ ψηφιδωτοῦ (Πί ν. 17α) εἰκονίζει πράγματι γυναῖκα; Δύναται, νομίζω, νὰ θεωρηθῆ ἀπολύτως βέβαιον ὅτι αὕτη εἰκονίζει νέον ἀγένειον καὶ ἀμύστακα, ὄχι δὲ γυναῖκα. Περὶ τούτου πείθει κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα ἀμφιβολίαν ἡ παραβολὴ πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ μάρτυρος Ὁνησιφόρου μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν, ποῦ κοσμοῦν τὸν θόλον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης⁷ (Πί ν. 18α). Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο, ὅπως σήμερον φαίνεται μετὰ τὸν κατὰ τὸ 1953 γενόμενον καθαρισμὸν, παρουσιάζει πραγματικά, νομίζω, ὁμοιότητας πρὸς τὴν ὡς γυναικείαν ἐκληφθεῖσαν ἀριστερὰν μορφήν τῆς Νικοπόλεως. Ἡ ἴδια περίπου σχεδίασις τῆς ἀτάκτου οὐλῆς κόμης, τὸ ἴδιον στρογγύλον πρόσωπον, τέλος ἡ ἴδια σχεδὸν ἔκφρασις. Ἄλλὰ ἡ μορφή αὕτη τοῦ Ὁνησιφόρου δὲν εἶναι ἡ μόνη εἰς τὸν θόλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ποῦ παρουσιάζει ὁμοιότητας ἢ ἀναλογίας μετὰ τὴν προσωπογραφίαν τῆς Νικοπόλεως. Ἡ ἀντίστοιχος πρὸς ταύτην, ἐπὶ τοῦ ἰδίου πίνακος, εἰκὼν τοῦ νεαροῦ μάρτυρος Πορφυρίου δὲν εἶναι ὀλιγώτερον συγγενική⁸.

Ὅσον διὰ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Νικοπόλεως ἀνδρικήν μορφήν⁹ (Πί ν. 17β), καὶ ταύτης ὑπάρχει τὸ σχετικῶς ἀντίστοιχον εἰς τὸν θόλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης. Εἶναι τοῦτο ἡ εἰκὼν τοῦ ἐπισκόπου Ἀριστάρχου (Πί ν. 18β), εἰκονιζομένου εἰς τὸν ἴδιον πίνακα μετὰ τὸν πρεσβύτερον Ἀνανίαν. Ἡ μορφή δὲ αὕτη τοῦ Ἀριστάρχου εἶναι πολὺ πλησιεστέρα πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Νικοπόλεως παρὰ ἢ ἀρκετὰ συγγενική τοῦ Ἁγίου Κοσμά εἰς τὸν θόλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου¹⁰.

Ἡ ἀναμφισβήτητος, ὅπως τοῦλάχιστον νομίζω, διαπίστωσις, ὅτι ἡ πρὸς ἀριστερὰ μορφή τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Νικοπόλεως εἰκονίζει ὄχι γυναῖκα, ἀλλὰ νέον ἀγένειον καὶ ἡ στενὴ σχέσις τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ θόλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προχωρήσωμεν εἰς περαιτέρω ἔρευναν σχετικῶς μετὰ τὰς δύο αὐτὰς προσωπογραφίας.

Ἄλλὰ αἱ δύο προτομαὶ τῆς Νικοπόλεως παριστάνουν πράγματι τοὺς χορηγοὺς τῆς διακοσμήσεως τῆς βασιλικῆς, ὅπως εἶχεν ὑποθέσει ὁ μακαρίτης Γ. Σωτηρίου¹¹, ἢ μήπως εἰκονίζουσι ἁγίους, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἡ στενὴ των, ὡς εἶδομεν, σχέσις μετὰ τὰς μορφάς, ποῦ κοσμοῦν τὸν θόλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης; Ἡ ἔλλειψις φωτοστεφάνου γύρω ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν δὲν θὰ ἠδύ-

5. Βλ. π.χ. Α. Grabar, *Le premier art chrétien*, Paris 1966, σ. 17, εἰκ. 13, σ. 124, εἰκ. 123. W. F. Volbach - M. Hirmer, *Frühchristliche Kunst*, München 1958, εἰκ. 39. F. van der Meer - Chr. Mohrmann, *Atlas of the Early Christian World*, London 1959, σ. 69, εἰκ. 165, σ. 70, εἰκ. 169.

6. Volbach - Hirmer, ἔ.ἀ. εἰκ. 11α - β, 59, 116.

7. Εἰκὼν ἔγχρωμος ἐν Volbach - Hirmer, ἔ.ἀ. εἰκ. 126. Ὁμοίως ἐν Α. Grabar, *L'âge d'or de Justinien*, Paris 1966, σ. 128, εἰκ. 137.

8. Volbach - Hirmer, ἔ.ἀ. εἰκ. 127.

9. Ἡ μορφή αὕτη εἶναι σήμερον κατεστραμμένη κατὰ τὸ πλεῖστον. Αἱ ἐνταῦθα παρατιθέμεναι φωτογραφίαι, ὅπως καὶ αἱ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ Σωτηρίου, δεικνύουν τὴν κατάστασιν τοῦ ψηφιδωτοῦ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν του.

10. Ἀπεικόνισις ἐν H. Torp, *Mosaikkene i St. George - Rotunden i Thessaloniki*, Oslo 1963, πίναξ ἔναντι σ. 52.

11. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδ. ἔ.ἀ. 519.

νατο ν' αποκλείση τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν ὡς ἁγίων, δεδομένου ὅτι ὁ φωτοστέφανος λείπει καὶ ἀπὸ τὰς μορφὰς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, ὅπως καὶ ἀπὸ τοῦς ἁγίουσ πολλῶν ἄλλων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ προτομῶν ἁγίων ἐντὸς κύκλων (ἐγκολπίων, στηθαρίων), ὁ φωτοστέφανος συχνότατα δὲν ὑπάρχει, διότι αὐτὸς οὗτος ὁ κύκλος ὁ περικλείων τὴν προτομὴν ἐπέχει τὴν θέσιν τοῦ φωτοστεφάνου¹². Ἄρκοῦμαι ν' ἀναφέρω χάριν παραδείγματος, μεταξὺ πολυαριθμῶν ἄλλων, τὸ γνωστότατον ἐλεφάντινον κιβωτίδιον τοῦ Museo Civico τῆς Brescia¹³ καὶ ἀκόμη τὸ ἀργυροῦν δοχεῖον τῆς Ἑμέσης (Χόμς) εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου¹⁴, ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰς ἐντὸς κύκλου προτομάς Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων, ποὺ περιβάλλουν τὴν σκηνὴν τῆς Μεταμορφώσεως εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τὸ κοσμοῦν τὴν ἀψίδα τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Σινᾶ¹⁵. Ἰδιαίτερος διδακτικὸν εἶναι ὅμως τὸ παράδειγμα ποὺ μᾶς παρέχει ἡ ἀπὸ τοῦ βου ἢ 7ου αἰῶνος γνωστὴ ἐγκαυστικὴ εἰκὼν τῆς Μονῆς Σινᾶ, ἡ παριστάνουσα τὸν Ἀπόστολον Πέτρον καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ τρεῖς προτομάς ἐντὸς κύκλων¹⁶. Ἐκεῖ πράγματι αἱ τρεῖς ἐντὸς ἐγκολπίων μορφαὶ τοῦ Ἰησοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ ἐνὸς νεαροῦ ἁγίου δὲν φέρουν φωτοστέφανον, ἐνῶ ἡ κεφαλὴ τοῦ Πέτρου περιβάλλεται ὑπὸ φωτοστεφάνου, λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ ὅτι ὁ ἀπόστολος δὲν εὐρίσκεται ἐντὸς κύκλου. Χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι ὅτι εἰς τὸ ἐγκόλπιον τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει φωτοστέφανος, ὅμως ἔχουν ζωγραφηθῆ ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Σωτῆρος αἱ τρεῖς ἀπαραίτητοι κεραφαὶ τοῦ σταυροῦ, αἱ ὁποῖαι φθάνουν μέχρι τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ ἐγκόλπιον, τοῦ κύκλου δηλαδὴ τοῦ ἐπέχοντος θέσιν φωτοστεφάνου¹⁷.

Ἡ συνήθεια δὲ αὕτῃ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ φωτοστεφάνου διὰ τοῦ κύκλου τοῦ περικλείοντος τὴν προτομὴν τοῦ ἁγίου δὲν εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς μόνον εἰκονογραφίας. Αὕτη συνεχίζεται καὶ πολὺ ἀργότερον. Οὕτω, μεταξὺ πολλῶν τοιούτων παραδειγμάτων ἐκ τῶν κυρίως βυζαντινῶν χρόνων, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν δύο μόνον. Εἰς τὰ ἀπολεσθέντα ψηφιδωτὰ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως εἰς τὴν Νίκαιαν, ἀναγόμενα εἰς τὸν 11ον αἰῶνα, αἱ ἐντὸς ἐγκολπίων μορφαὶ τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Προδρόμου, τοῦ Ἰωακείμ καὶ τῆς Ἄννας δὲν ἔχουν φωτοστέφανον, ὑπάρχουν ὅμως, εἰς τὴν εἰκὼνα τοῦ Χριστοῦ, αἱ τρεῖς κεραφαὶ τοῦ σταυροῦ¹⁸. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς

12. Τοῦτο μοῦ ὑπενήθμισεν ὁ κ. Μ. Χατζηδάκης, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτὴν εὐχαριστῶ.

13. Volbach - Hirmer, ἔ.ἀ. πίν. 86 - 87.

14. D. Talbot Rice - M. Hirmer, Kunst aus Byzanz, München 1959, πίν. 44 - 45.

15. Βλ. Γ. Σωτηρίου ἐν Atti dello VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini, II, Roma 1953 (= Studi Bizantini e Neellenici, 8) πίν. LXXIX - LXXXVI.

16. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ, I, Ἀθῆναι 1956, εἰκ. 1. K. Weitzmann, ἐν Frühe Ikonen, Wien - München 1965, πίν. 5.

17. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, ἔ.ἀ. εἰκ. 3. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὰς ἐντὸς κύκλου προτομάς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου εἰς τὰς ἐκ Σινᾶ λίαν γνωστὰς ἐγκαυστικὰς εἰκόνας τοῦ Προδρόμου καὶ τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου, τὰς ἀποκειμένας τώρα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς τέχνης τοῦ Κιέβου. Βλ. προχείρως O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, I, σ. 308, εἰκ. 286, σ. 311, εἰκ. 289. Ἐγχρωμοὶ ἀπεικονίσεις τελευταῖον ἐν A. Banck, Byzantine Art in the Collections of the USSR, Leningrad - Moskow 1966, πίν. 111, 113.

18. Th. Schmidt, Die Koimesis - Kirche von Nikaia, Berlin - Leipzig 1927, πίν. XXIX - XXX.

Νέας Μονῆς τῆς Χίου, ὅπου ὄλαι αἱ ἐντὸς κύκλου προτομαὶ ἁγίων στεροῦνται φωτοστεφάνου¹⁹.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ θέσις τῶν δύο ψηφιδωτῶν μορφῶν τῆς Νικοπόλεως εἰς τὸ βάθρον τοῦ ἄμβωνος, εἰς μέρος δηλαδὴ τόσον ἐμφανές, δὲν θὰ ἐπέτρεπε νὰ χαρακτηρισθοῦν αὐταὶ ὡς εἰκονίζουσαι θνητούς, ἔστω καὶ ἂν οὗτοι ἦσαν οἱ χορηγοὶ τῆς διακοσμήσεως. Τὰ σφζόμενα μνημεῖα δεικνύουν πράγματι, ὅτι οἱ παλαιοχριστιανικοὶ ἄμβωνες ἔφερον εἴτε γεωμετρικὴν, φυτικὴν ἢ ζωικὴν διακόσμησιν εἴτε, σπανιώτερον, θέματα ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, εἴτε μορφὰς ἁγίων καὶ ἀποστόλων²⁰, οὐδέποτε ὅμως, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, προσωπογραφίας δωρητῶν. Οὗτοι ἤρκοῦντο, ἂν καὶ ὄχι πάντοτε, νὰ χαράξουν ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος τὸ ὄνομά των²¹.

Ἐξ ὧν λοιπὸν ἀνωτέρω ἐξετέθησαν προκύπτει τὸ βέβαιον, ὅπως νομίζω, συμπέρασμα, ὅτι αἱ δύο μορφαὶ τῆς Νικοπόλεως εἰκονίζουσιν ἁγίους. Ἄν οὗτοι εἶναι οἱ ἴδιοι μὲ τοὺς ἀντιστοίχους εἰς τὸν θόλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Τοῦτο ἄλλωστε μικρὰν βεβαίως ἔχει σημασίαν.

Ἐρχόμεθα τέλος εἰς τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τῶν δύο αὐτῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων.

Αἱ ἀνωτέρω διαπιστωθεῖσαι ὁμοιότητές των πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ θόλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, τὰ ὁποῖα, μετὰ πολλὰς ἀμφιταλαντεύσεις, τοποθετοῦν τώρα εἰς τοὺς περὶ τὸ 400 χρόνους²², αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ θὰ μᾶς ἀπέτρεπον νὰ θεωρήσωμεν τὰς δύο προτομὰς συγχρόνους περίπου πρὸς αὐτά. Ἡ χρονολόγησις δὲ αὐτῆ θὰ συνέπιπτε μὲ τὴν ἰδρυσιν τῆς βασιλικῆς, ὅπου αὐταὶ ἀνευρέθησαν, τὴν ὁποίαν τοποθετοῦν εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος²³. Λόγοι ὅμως τεχνοτροπίας δὲν νομίζω ὅτι δύνανται νὰ μᾶς ἐπιτρέψουν μίαν τοιαύτην χρονολόγησιν. Ἡ φυσικότης δηλαδὴ καὶ ἡ γνησία ἐλληνιστικὴ ἀντίληψις, ποὺ χαρακτηρίζουσιν τὰς μορφὰς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἔχουν πολὺ ἀτονήσει εἰς τὰς δύο προσωπογραφίας τῆς Νικοπόλεως. Αὐταὶ παρουσιάζουσιν πράγματι αἰσθητὴν σχηματικότητα καὶ μίαν τυπικότητα ἐκφράσεως, μὲ τὸ σχεδὸν ἀπλανές βλέμμα, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα τὰς ἀπομακρύνουσιν ἀπὸ τὴν φυσικότητα καὶ τὴν ζωηρότητα τῆς ἐκφράσεως, ποὺ βλέπομεν εἰς τὰς μορφὰς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Τὸ ἀπλανές ὅμως βλέμμα καὶ ἡ οὐδετέρα, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπη, ἔκφρασις μᾶς ὁδηγοῦν εἰς μνημεῖα κάπως μεταγενέστερα, ὅπως ἰδίως ὁ Ἁγγελος (Πίν. 18γ), τὸ σύμβολον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου, εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, τοῦ καθολικοῦ δηλαδὴ τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸ δευτερον ἡμισυ ἢ πιθανώτερον εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος²⁴. Αἱ σχετικαὶ συγκρίσεις δύνανται

19. Βλ. Α. Orlandos, *Monuments byzantins de Chios*, II. Planches, Athènes 1930, πίν. 22. 1, 24. 2, 25. 1 - 13, 27. 1 - 6.

20. Βλ. προχειρῶς παραδείγματα ἐν Α. Grabar, *Sculptures byzantines de Constantinople*, Paris 1963, πίν. XXXIV - XXXVIII. Πρβλ. καὶ Ἁ. Ὁρλάνδου, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης, II, Ἀθήναι 1954, 544 κ.έ.

21. Παραδείγματα τοιοῦτων ἐπιγραφῶν παρέχει ὁ Ὁρλάνδος, ἔ.ἀ. 566.

22. Βλ. Volbach - Hirmer, ἔ.ἀ. 68 κ.έ., ὅπου ὅλη ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ Grabar, *L'âge d'or de Justinien*, σ. 398, ἀριθ. 137 - 139. Ὑπάρχουν ἴσως λόγοι ἀναγκάζοντες νὰ θεωρήσωμεν τὴν χρονολογίαν τῶν ψηφιδωτῶν κατὰ τι μεταγενεστέραν τοῦ ἔτους 400. Βλ. Ἁ. Ξυγγόπουλον εἰς τὸ ΑΔ 20 (1965), Α, σ. 87. σημ. 23.

23. Βλ. Γ. Σωτηρίου, *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία*, I, Ἀθήναι 1942, 299 κ.έ.

24. Βλ. τὴν λεπτομέρειαν εἰς τὸ ΑΔ 12 (1929), σ. 166, εἰκ. 25. Διακρίνεται καὶ εἰς τὴν ἐγχρωμον εἰκόνα παρὰ Volbach - Hirmer, ἔ.ἀ. εἰκ. 135, ἄνω ἀριστερά. Ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη φωτογραφία

νά μᾶς ὀδηγήσουν καὶ εἰς μνημεῖα ἀκόμη μεταγενέστερα, ὅπως τὰ πασιγνώστα ψηφιδωτὰ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου τῆς Ραβέννας. Ἐκεῖ πράγματι εὐρίσκομεν ἀνάλογον κάπως ἔκφρασιν καὶ εἰς τὸν ἀγένειον Χριστὸν τῆς ἀψίδος (περὶ τὸ 530)²⁵, ὅπως καὶ εἰς μερικὰ πρόσωπα τῆς ἀκολουθίας τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας (μεταξὺ 546 καὶ 548)²⁶. Ἀλλὰ ἐκεῖ πλέον εἶναι, νομίζω, φανερὸν ὅτι ἡ τυποποίησις ἔχει πολὺ περισσότερον προχωρήσει παρὰ εἰς τὰς μορφὰς τῆς Νικοπόλεως, ὅπως καὶ εἰς τὸν πλησιέστατον πρὸς αὐτὰς Ἄγγελον τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ παρατηρήσεις μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὸ πιθανώτατον, ὅπως τοῦλάχιστον νομίζω, συμπέρασμα ὅτι αἱ δύο μορφαί, ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν, πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου ἢ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 6ου αἰῶνος.

Ἡ χρονολόγησις ὁμῶς αὐτῆ μᾶς φέρει εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἀλκίσωνος, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, τὸ 451 εἰς τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος, ἀπέθανε δὲ τὸ 516²⁷. Τούτου τὸ ὄνομα ἀναγινώσκειται, ὡς γνωστὸν, εἰς ἐπιγραφὴν ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Β ἀνευρεθέντος προσκτίσματος, τὸ ὁποῖον ἐταυτίσθη πρὸς τὸ Διακονικὸν²⁸. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ἂν ἡ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν αὐτὴν φράσις : Ἀλκίσων ἔκτισεν..., [ἐκ] Θεμελίων τὸ πᾶν ἔργον ἀναφέρεται εἰς τὸ πρόσκτισμα (Διακονικὸν) μόνον ἢ εἰς τὴν ὄλην βασιλικὴν. Εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν πάντως ἀκριβεστάτην κάτοψιν τὸ πρόσκτισμα τοῦτο σημειοῦται σύγχρονον πρὸς τὸ ὄλον μνημεῖον, τὴν μεγάλην δηλαδὴ βασιλικὴν Β²⁹. Δὲν ἀποκλείεται συνεπῶς ὁ ἄμβων καὶ φυσικὰ αἱ δύο ἐπ' αὐτοῦ ψηφιδωταὶ μορφαί, ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀπασχόλησαν, νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν διακόσμησιν τῆς βασιλικῆς, τῆς ἀνεγερθείσης πιθανῶς ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἀλκίσωνος λήγοντος τοῦ 5ου ἢ ἀρχομένου τοῦ 6ου αἰῶνος³⁰.

Αὐτὰ εἶναι τὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ἡ παροῦσα μελέτη. Τὸ περισσό-

(Πί ν. 18γ) ἔγινε μετὰ τὸν τελευταῖον καθαρισμόν τοῦ ψηφιδωτοῦ. Αὕτη μοῦ παρεχωρήθη λιαν εὐγενῶς ἀπὸ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τὴν ὁποίαν θερμῶς εὐχαριστῶ.

25. Volbach - Hirmer, ἔ.ἀ. εἰκ. 158.

26. Αὐτόθι, εἰκ. 167. Grabar, L'âge d'or de Justinien, εἰκ. 172, ἐναντι σ. 158. Βλ. ἰδίως τὸν πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν ἀυλικῶν, τὸν ἀνασύροντα τὸ παραπέτασμα, ὅπως καὶ τὴν δευτέραν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ μετὰ τὴν Θεοδώραν γυναικείαν μορφήν. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. τὴν τοποθέτησιν τῆς Chr. Ihm, Die Programme der christlichen Apsismalerei vom vierten Jahrhundert bis zu Mitte des achten Jahrhunderts, Wiesbaden, 1960, 164.

27. Βλ. Kitzinger, ἔ.ἀ. 89.

28. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Φιλαδελφέως εἰς τὸ Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, περίοδ. Β', τόμ. Δ' (1927) 58. Πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου εἰς τὴν ΑΕ 1929, 201, σημ. 1.

29. Γ. Σωτηρίου εἰς τὰ ΠΑΕ 1938, παρένθετος πίν. Ι, ἐναντι σ. 116. Σωτηρίου, Χριστιαν. καὶ Βυζαντ. Ἀρχαιολ. σ. 192, εἰκ. 108. Τελευταῖον καὶ εἰς τὸ Δελτ. τῆς Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας, περίοδ. Δ', τόμ. Δ' (1964 - 65), σ. 355, εἰκ. 3.

30. Ἐντὸς τῆς βασιλικῆς εὐρέθη τμήμα μαρμαρίνου τόξου κιβωρίου (;) μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν Καὶ τοῦτο τὸ καλόν, παραπλευρῶς δὲ σταυροειδὲς μονόγραμμα ἀναγινωσκόμενον Δουμέτιον. Εἰκὼν ἐν Kitzinger, ἔνθ' ἂν. εἰκ. 17, πρβλ. καὶ σ. 90. Βλ. καὶ Σωτηρίου εἰς τὴν ΑΕ 1929, 201, σημ. 1, ὅπου ἐκφράζεται ἡ γνώμη ὅτι ἡ βασιλικὴ ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ ἐτέρου τῶν δύο ἀρχιερέων μετὰ τὸ ὄνομα Δουμέτιος κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος, τὰ δὲ προσκτίσματα ὑπὸ τοῦ Ἀλκίσωνος, ἀρχομένου τοῦ 6ου. Κατὰ τὸν Kitzinger, ἔ.ἀ., 91 κ.έ., τὸ τόξον μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἀνήκει εἰς τὸν Δουμέτιον Β' ἀρχιερατεύσαντα, κατ' αὐτὸν, μετὰ τὸ 550. Πάντως τὸ πρόβλημα τῆς διαδοχῆς τῶν δύο Δουμέτιων καὶ τοῦ Ἀλκίσωνος, παρὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Kitzinger, παραμένει ἀκόμη σκοτεινόν.

τερον ίσως ένδιαφέρον είναι ό κατά τρόπον, νομίζω, θετικόν καθορισμός τής πρὸς άριστερά μορφής τής Νικοπόλεως ὡς παριστανούσης ὄχι γυναίκα, ὅπως εἶχε πιστευθῆ, ἀλλά νέον άγένειον, καί ἐπίσης ὅτι αἱ δύο αὐταί άνδρική μορφαι εἰκονίζουσι ὄχι δωρητάς, ἀλλά άγίους. Ὅπως τέλος άπέδειξαν αἱ τεχνοτροπική συγκρίσεις, αἱ ψηφιδωταί αὐταί μορφαι ἐγένοντο κατά τοὺς χρόνους τοῦ άρχιεπισκόπου Ἄλκιωνος, ὁ ὁποῖος είναι ίσως ὁ ίδρυτής ὄχι μόνον τοῦ Διακονικοῦ, ἀλλά τής ὄλης μεγάλης βασιλικῆς Β.

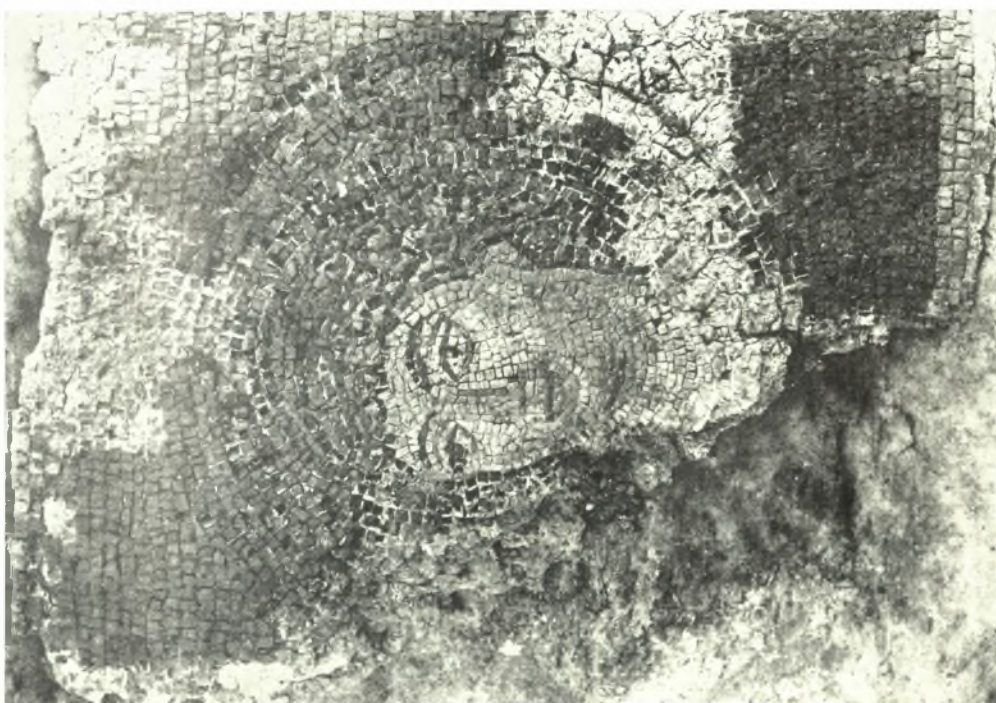
Μάρτιος 1967

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Νικόπολις. Ψηφιδωτόν εἰς τὸν ἄμβωνα τῆς βασιλικῆς Β΄

Α. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Νικόπολις. Ψηφιδωτόν εἰς τὸν ἄμβωνα τῆς βασιλικῆς Β: α. Ἡ πρὸς ἀριστερά μορφή. β. Ἡ πρὸς δεξιὰ μορφή

Α. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

α - β. Ψηφιδωτά Ἁγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης: α. Ἅγιος Ὀνησιφόρος, β. Ἄρισταρχος,
γ. Ψηφιδωτὸν Ὁσίου Δαβίδ Θεσσαλονίκης. Ἄγγελος

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ